Alevilik ve Kürt Bâtıniliğinde Kutsal Metinler

Mehmet Bayrak
bayrak.mehmet@web.de

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
07.11.2026

Önerilen Atıf: Bayrak, Mehmet (2025). Alevilik ve Kürt Bâtıniliğinde Kutsal Metinler. Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.xf5bu (Erişim Tarihi: 07.11.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Bu madde, Alevilik ve daha geniş bağlamda Kürt bâtınî inançlar dünyasında kutsal metinlerin tarihsel, kültürel ve ritüel işlevini ele almaktadır. Zerdüştlük, Mazdekçilik, Yaresanlık, Êzidîlik, Ahlêhaqlık ve Alevilik gibi Mezopotamya merkezli bâtınî geleneklerde kutsal sözlü ve yazılı metinlerin (gatha, âyet, beyt, ilahi, qewl, lawij vb.) taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Bu metinler, çoğunlukla manzum-lirik biçimde ifade edilen, ritüel yaşamı ve toplumsal belleği şekillendiren dini öğretiler olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Makale, Mezopotamya'nın çokkatmanlı dinî mirası içinde bu metinlerin ortaya çıkışını ve dönüşümünü tarihsel kaynaklara ve örnek metinlere dayanarak incelemekte; aynı zamanda bâtınî toplulukların, özellikle "azınlık içinde azınlık" konumunda yaşamış Kürt grupların bu metinleri nasıl koruyup günümüze taşıdıklarını tartışmaktadır. Sonuç olarak kutsal metinler, Kürt bâtınîliğinin hem direniş hem süreklilik araçları olarak, kültürel ve dinsel hafızanın en temel taşıyıcıları arasında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bâtınî İnançlar, Beyt, Direniş Hafızası, Êzidîlik, Ezoterik Şiir, Gatha, Kelam, Kutsal Metinler, Manzum Gelenek, Mezopotamya, Qewl, Sözlü Kültür, Yaresanlık, Zerdüştlük

Giriş

Kürt bâtınî geleneğinde kutsal metinlerin tarihsel sürekliliği ve işlevi, yüzyıllar boyunca karşı karşıya kalınan katliam, sürgün, zorla din değiştirme, asimilasyon ve yasaklamalara rağmen ayakta kalmayı başaran bir inanç hafızasının tanıklığını sunar. Bayrak'ın (2015) yayımladığı ve İçtoroslar bölgesindeki oda kültürü ile Kürtçe edebiyatı konu alan çalışmasında bu hafıza şu sözlerle ithaf edilmiştir: "Bu çalışmayı; yüzyıllar boyu karşılaştıkları katliam, kıyım, kırım, sürgün, ihtida (zorla din değiştirtme), temsil (asimilasyon) ve

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

yasak uygulamalarına rağmen, Kürt Bâtınîliği'nin Kutsal Metinleri kategorisindeki gatha, âyet, beyt, ilâhî, qawil, lawij gibi Kürtçe, Türkçe ve Farsça manzum lirik dini eserleri günümüze kadar taşıyarak Bâtınî Yârî (öze dönük, dostluk ve sevgi temelli) inançların ayakta kalmasını sağlayan Baba, Dayê (Ana), Mürşid, Seyid, Pîr, Dede, Rayber, Şêx, Derviş, Zâkir, Qewal, Şair, Âşık, Dengbêj ve Kılambêjler'e ithaf ediyorum."

Bu vurgu, Yukarı Mezopotamya'nın insanlık tarihi boyunca ev sahipliği yaptığı çok katmanlı mitolojik, kültürel ve bâtınî birikimin sürekliliğine işaret eder. Bu bölge, hem doğal ve felsefi hem de çoktanrılı ve tektanrılı pek çok inanç sistemine zemin hazırlamış; aynı zamanda bu inançların taşıyıcılarını günümüze dek ulaştırmıştır. Zerdüştilik, Manicilik, Mazdekçilik, Hurremilik, Bâbekilik, Karmatilik, Êzidilik, İsmaililik, Vefailik, Babailik, Kızılbaşlık, Alevilik, Ahlêhaqlık, Kakailik, Rayêhaqlık ve Yaresanlık gibi bâtınî inançlar, tüm baskılara karşın bu coğrafyada yaşamaya devam etmiş; dini-sözlü kültürün ürünleriyle bugüne taşınmıştır.

Bu kültürel sürekliliğin arkeolojik ve yazılı belgelerle desteklenmesi, bölgenin tarihsel derinliğini ortaya koyar. Her geçen gün, Kuzey Mezopotamya inanç-kültürüne dair yeni bulgulara rastlanmakta; Gılgamış Destanı'nın yeni dizelerinden, Hurrilere dair yazıtlara; Zaho bölgesinde bulunan, sekiz kilo ağırlığında ceylan derisine yazılmış ve dünyanın en eski kitabı kabul edilen Celva adlı kutsal metinlere; hatta 12.500 yıl öncesine tarihlenen Göbeklitepe kalıntılarına kadar uzanan keşifler, bu coğrafyanın kültürel tarihini sürekli yeniden yazmaktadır.

Baskı ve Suçlamalar Altında: "Azınlık İçinde Azınlık" Bâtınî Toplulukların Tarihsel Serüveni

Kürt bâtınî inançlarını taşıyan etnik topluluklar, tarih boyunca bulundukları coğrafyalarda çoğu zaman "azınlık içinde azınlık" konumunda varlık sürdürmüşlerdir. Bu topluluklar, özellikle semavi dinlerin ortaya çıkmasından

sonra sistematik baskı, suçlama ve dışlanmalarla karşı karşıya kalmış; bu süreç, dinsel, toplumsal ve siyasal açıdan son derece acılı bir tarihsel seyir izlenmesine yol açmıştır.

Örneğin, kadını toplumsal mülkiyete katan ve harem düzeninden kurtararak özgürleştirmeyi amaçlayan Mazdekçi inanç çevreleri, İslam halifeleri tarafından İran hükümdarı I. Kavad'a (Kavaz) atıfla "kadın satan" anlamında aşağılayıcı "kavaz" ifadesiyle suçlanmıştır. Benzer şekilde, Zerdüşt'ün Zend-Avesta adlı kutsal metnine bağlı topluluklar, hem "ateşe tapmak"la hem de "zındıklık" yani dinsizlikle itham edilmiştir.

Bu suçlamaların siyasal ve toplumsal alandaki etkilerini Nagihan Doğan, Abbasi dönemi örnekleriyle ayrıntılandırır. 8. yüzyılda halife Muhammed el-Mehdi'nin, "zındıkları" ifşa etmek ve ortadan kaldırmak için özel bir görevlendirme yaptığı; bu görevin icrası için "sâhibu'z-zendeka" unvanını taşıyan bir yetkili atandığı görülür. 780 yılında Bizans seferine çıkan El-Mehdi, Halep'e ulaştığında zındıklara karşı ilk emirlerini verir; bu kapsamda başlatılan takip süreci sonucunda Halep ve çevresinde yakalananlar halifenin emriyle öldürülür. Bu politika öylesine önemlidir ki, halife El-Mehdi, oğlu ve halefi El-Hâdi'ye aynı uygulamayı sürdürmesi yönünde vasiyet bırakmıştır (Doğan 2015, 225).

Zamanla, İslamî otoriteye karşı mesafeli duran Maniheist ve İran kökenli dualist inançlara bağlı toplulukların potansiyel bir tehdit olarak algılanması, "zındık" ve "zendeka" terimlerinin İslam terminolojisine dâhil edilmesini ve yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. "Zındık" kelimesinin kökeni, Zerdüşt geleneğinin kutsal kitabı Avesta'nın yorumuna dayanan Zend'e uzanır. Zerdüşt din adamları bu yorumları sapkınlık olarak değerlendirmiş ve Zend'i kutsal kabul edenleri "Zendî" olarak tanımlamıştır. Bu adlandırma, İslamî dönemde Arapçalaştırılarak "zındık"a dönüşmüş; zamanla Maniheist, Mazdekçi ve diğer dualist eğilimli bâtınî geleneklerin tümü için kapsayıcı bir suçlama kategorisine dönüşmüştür (Bayrak 2015).

İnançların Sürekliliği ve Kültürel Bellek: Mezopotamya'dan Günümüze Yansıyan İzler

Resmî kültür anlayışı, uygarlık ve kültürün yalnızca kendi varlığıyla başladığı varsayımı üzerinden kurgulanmış; bu topraklarda kendisinden önce birikmiş kültürlerin sonraki kuşaklara etkisini büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Oysa bu yaklaşım, ne tarihsel ne de toplumsal gerçeklikle örtüşmektedir. Bu eleştiriyi dile getiren Mehmet Bayrak, 1996 yılında *Ronahî* gazetesinde yayımladığı "İnançlarımızı Tanıyor Muyuz?" başlıklı yazısında bu kültürel kopuşun sorunlarına dikkat çeker (Bayrak 1996).

Tarih boyunca bir coğrafyada ardışık biçimde yaşayan uygarlıkların kültürel etkileri, kaçınılmaz olarak sonradan gelen toplumları da etkilemiş; önceki ve sonraki inançlar arasında sentezler oluşmuştur. Bu etkileşim, özellikle eski din ve kültürlerin, yeni gelenlerin dokusuna işlemesi biçiminde tezahür etmiştir. Mezopotamya, bu anlamda yalnızca doğal ve felsefi değil, hem çoktanrılı hem de tektanrılı birçok inancın doğduğu ana merkezlerden biridir. Bu kadim coğrafya, aynı zamanda Ortadoğu ile Uzakdoğu arasında bir köprü işlevi görmüş; Konfüçyanizm ve Budizm gibi doğa-felsefi dinler ile Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi semavi dinlerin çıkış noktası olmuştur. Bu dinlerin kutsal metinleri de yine bu bölgenin dillerinde yazılmıştır. Her biri tarihsel olarak bir önceki inançtan etkilenmiş ve bu etkiler bugüne dek sürmüştür.

Özgür Şeyben'in de belirttiği üzere, İslamiyet öncesi Anadolu'da varlık gösteren Zerdüştlük, Paganizm, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi inançların etkileri, geleneklerde, düğünlerde, hasat şenliklerinde, oyunlarda ve ritüel uygulamalarda günümüze kadar ulaşmıştır. Simya, adak adama, türbe ziyareti gibi pratikler, Ortodoks İslam anlayışı tarafından dışlansa da güçlü biçimde varlıklarını korumuştur (Şeyben 2004).

Bu tarihsel sürekliliğin ifadesi, Zerdüşt'ün 2500 yıl önce dile getirdiği öğretilerde de açıkça görülür. Kürtçeye "rast

bifikrin, bipeyvin û bikin" olarak çevrilen öğütlerinde Zerdüşt şöyle der: "Ey insan! Doğru yolu terk etme… İyi düşün, doğru söyle, iyi işler yap… Eline, diline, beline sahip ol!… Ateşi koru; çünkü o saflığın ve doğruluğun simgesidir…" (Şen 2004). Bu mirasın derinliğine işaret eden bir başka örnek ise, 17. yüzyılda Fransız düşünür Volney'nin Zerdüşti bir din adamına atfettiği şu sözlerde bulunur: "Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar… Ne söylerseniz söyleyin, sizler sadece Zerdüşt'ün yolunu şaşırmış çocuklarısınız!" (Bayrak 2014, 17).

Semavi Metinlerin Kökeni Üzerine Batınî Yaklaşımlar

Kutsal kitapların kökenine ilişkin tarihsel sorgulamalar, özellikle bâtınî geleneklerde önemli bir düşünsel mirasa sahiptir. Bu bağlamda Volney'nin, tüm semavi dinlerin aslında Zerdüşt'ün öğretisinin farklı yorumları olduğu yönündeki tespiti (Bayrak 2014, 17), tarihsel ve kültürel süreklilik bağlamında anlam kazanmaktadır. En eski kutsal metinlerin temelini oluşturan mitolojik motiflerin kapsamlı örneklerine Zerdüşt'ün Zend-Avesta'sında rastlanır. Milattan önce 1400-1300 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Hz. Musa'ya atfedilen Tevrat ise, tarihsel olarak M.Ö. 300 yıllarında tamamlanmış ve bu süreçte Avesta'dan önemli ölçüde etkilenmiştir.

Bu bağlamda Tevrat'ın pek çok bölümünün, başta Gılgamış Destanı ve Sümer mitolojisi olmak üzere eski Mezopotamya mitoslarıyla iç içe geçmiş olması dikkat çekicidir. Tevrat'ın diğer kısımlarının ise sonradan farklı dini önderlerce kaleme alınarak eklendiği ifade edilmektedir. Bâtınî inançlar açısından bakıldığında, bu metinler "semavi" değil, "mahluk" yani insan eliyle yazılmış belgeler olarak kabul edilir.

Batı'da bu yaklaşımları destekleyen çalışmalar giderek artmakta, "Tevrat'ı Kim Yazdı?" veya "İncil'i Kim Yazdı?" gibi başlıklar altında yayınlanan eserlerde bu metinlerin kökenleri sorgulanmaktadır. Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ da *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni* adlı çalışmasında, bu kutsal kitapların Mezopotamya'daki

mitolojik ve ritüel mirastan türediğini savunmaktadır (Çığ 2007).

Safa Kaçmaz da benzer bir yaklaşımla, Tevrat, İncil ve Kur'an'ın yazınsal ve ritüel kaynaklarını Mezopotamya'nın yazılı belgelerinde arar. Ona göre, çözümlenen eski tablet yazıtları, bu kutsal metinlerin tamamının Sümer ve Akad ilahilerindeki anlatım ve kurallara dayandığını ortaya koymaktadır. Bu ilahiler yalnızca dinî ifadeler değil, aynı zamanda Mezopotamya toplumlarının en eski kurum ve ilişkilerinin temsili olarak görülmelidir (Bayrak 2015, 7).

Mitoloji uzmanı Yaşar Atan'ın ifadesiyle, tanrılar insanın korkularından doğmuş, erişemediği arzuların gölgeleri haline gelmiştir. İlkçağ insanı, doğayı ve korkularını anlamlandırmak için tanrılar yaratmış; ancak bu tanrılar, insanlığa çoğunlukla boyun eğmeyi dayatmıştır. Buna karşılık bazı ozanlar, tanrıları dönüştürerek insanı özgürlüğe ulaştıracak yollar aramışlardır (Atan 2007, 58).

Özellikle semavi dinlerin ortaya çıkış sürecinde, insanların bilmediklerine, çözemediği doğa güçlerine "Allah" adını vererek tapmaları sık rastlanan bir eğilim haline gelmiştir. Buna karşılık doğal ve felsefi inançlarda Tanrı-İnsan algısı çok daha merkezî bir konumdadır. Bu anlayış, 14. yüzyılda Hurûfî önderi Fazlullah'ın şu sözlerinde güçlü bir şekilde dile getirilir: "Biz evrenin tanrısı olarak insanı bulduk."

"Zend-Avesta"nın Batı'ya Taşınması ve Kültürel Süreklilik

Zerdüştiliğin kutsal metinleri, daha milattan önce Herodot, Ksenophon, Plutarkhos, Plinius ve Eflatun gibi eski Yunan düşünürleri tarafından biliniyordu. Bu metinlerin tarihsel saygınlığı ve yaygınlığı, özellikle Şehristani'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri aracılığıyla 19. yüzyıl ortalarından itibaren Batı dillerine çevrilerek daha da geniş kitlelere ulaşmıştır. Bu eser üzerine "Kadim İran'da Din" başlıklı bir inceleme yapan Şemseddin Yaltkaya, Zerdüştiliğin yalnızca İran'da değil, İskenderiye Okulu aracılığıyla Mısır ve Yunanistan'a,

Babil sürgünü üzerinden Yahudiliğe ve Hristiyanlığa, Karmatiler yoluyla da İslamiyet'e kadar nüfuz edebildiğini vurgulamaktadır. Yaltkaya'ya göre, İslamiyet'in baskısına rağmen Mecusilik tamamen silinememiş, İran'ın iç kesimlerinde ve Hazar Denizi kıyılarında Zerdüşt'ün sadık izleyicileri inançlarını koruyabilmiştir (Bayrak 2015).

Mehmet Bayrak, 1994 yılında yurtdışına çıkmak zorunda kaldığı dönemde yayımladığı bir çalışmasında, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Zerdüşt'ün manzum ve lirik sözlerinden oluşan "Gatalar"ı Türkçeye kazandıran çevirisine yer vermiştir. Bu metinler, Tarlan'ın İran'da Firdevsi'nin ölüm yıldönümü vesilesiyle yaptığı bir ziyarette edindiği İngilizce çeviri kaynaklar üzerinden Türk literatürüne kazandırılmış ve Zerdüşt'ün şiirleri olarak değerlendirilmiştir (Bayrak 1994, 357-408).

Zerdüştiliğin Batı dünyasındaki yayılımı ise 1755'te Anquetil Duperron'un Hindistan'dan getirdiği ve Pehlevi dilinde yazılmış altı kutsal metinle gerçekleşmiştir. Bu metinler, *Zend-Avesta*'yı oluşturan temel kitapları içermekte ve Avrupa'nın bu kadim inanç sistemini daha yakından tanımasını sağlamaktadır.

Bu tarihsel sürekliliğin altını çizen araştırmalar, Sümerler'den itibaren dinsel ve edebi metinlerin sözlü kültürden yazıya geçişinde ritüelin merkezi rolünü vurgular. T. Uysal ve M. Türk, birçok evrensel mitolojik ve edebi motifi ilk kez Sümer tabletlerinde belgeleyen kültürel kökün, Mezopotamya'nın evrensel kültür üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koyduğunu ifade eder. Onlara göre, evrenin oluşumu, yaratılış, tanrısal yasalar ve kadınlara ilişkin inançlar gibi pek çok temel kavramın izi bu erken metinlerde mevcuttur (Uysal ve Türk 2012).

Zeynep Beydağı, Turan Alptekin ve Hakkı Özgüneş gibi araştırmacılar da Sümer mitolojisinin semavi dinlerdeki birçok yapıyı etkilediğini; özellikle "Tanrı evleri", "Tanrı gazabı" ve "kadının yaratılış mitleri" gibi anlatıların bu erken dönem inançlarının izlerini taşıdığını savunur (Beydağı 2014;

Alptekin 2015; Özgüneş 2008). Tüm bu aktarımlar, Mezopotamya'nın yalnızca tarihsel değil, düşünsel ve inançsal sürekliliğin de merkezinde yer aldığını göstermektedir.

Bu çerçevede, İslamiyet'in bölgeye girişiyle birlikte Zerdüşti gelenekler üzerinde büyük bir tahribat yarattığı, özellikle Kürt şiirinde ve kültürel bellekte derin bir yara olarak anıldığı da dikkat çekmektedir. Zerdüştiliğin ardından gelen bâtınî gelenekler bu yıkımı doğrudan deneyimlemiş ve sözlü metinler yoluyla hafızada taşımıştır (Bayrak 2015).

Kutsal Metinden Şiire: Mezopotamya'da Manzum Geleneğin İzleri

Anadolu ve Mezopotamya gibi uygarlıkların beşiği olan coğrafyalarda, ilkçağlardan bu yana yaşamış olan bilginleri, şairleri, âşıkları, müzisyenleri ve onların kullandığı enstrümanları yok sayarak kültürel üretimi yalnızca sonradan gelen halklarla başlatmak, bilimsel gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Örneğin, bugün Anadolu'da ve Mezopotamya'da kullanılan çalgıların, bağlama dahil, pek çoğunun Sümer ve Hitit dönemlerine kadar uzandığını bilmeden sağlıklı bir çözümleme yapmak mümkün değildir.

İnsanlık tarihine bakıldığında şiirin en eski sanat biçimlerinden biri olduğu; yazı öncesi dönemlerde bile insanlar tarafından sesli olarak icra edildiği ve zamanla resimle, yazının bulunmasından sonra ise yazılı biçimde aktarılmaya başlandığı görülmektedir. Genel kabul gören yaklaşıma göre, edebiyatın en eski türü şiirdir; düzyazı ise çok daha sonra gelişmiştir. Bugün eski toplulukların devamı olarak kabul edilen köylülerin düşüncelerini manzum biçimde ifade etmeleri, düz yazıda ise duraksamaları bu savı destekler niteliktedir.

Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Sümer şiir ve ilahilerine dair örnekler sunarken; Aslı Kayabal da, Sümer tanrı ve tanrıçalarının birbirlerine yazdığı aşk şiirlerini "Sümerler'de Ballı Aşk" başlıklı çalışmasında dile getirir. Bu şiirlerden

birinde şöyle denir: “Ey yüce hanımım / Ey benim şahane İnanna’m / Ey benim kutsal mücevherim / Ben süreceğim senin tarlanı / … / Sür tarlamı bal adam / Beni tatlandıran bal adamım / …” (Kayabal 1998; Çığ 2002a; 2002b).

Kur’an’ın “Şuara” (Şairler) Suresi’ndeki olumsuz ifadelere karşın, özellikle Zerdüştiliğin kutsal kitabı *Avesta* gibi erken dönem metinlerde şiirsel anlatım başat bir konuma sahiptir. *Avesta*‘nın “Gathalar” bölümü esas olarak manzum-lirik yapıya sahiptir. Bu tür şiirsel metinler Alevi Kürtler arasında “âyet” ve “beyt”, Êzidîlerde “qawil”, Yaresanlarda ise “beyt” ve “kelam” adlarıyla tanımlanır.

Mezopotamya’dan dünyaya yayılan bu manzum-lirik gelenek, Eski Ahit’te “Başlangıçta söz vardı” ifadesiyle karşılığını bulmuş; söz, kutsal addedilmiş ve yüceltilmiştir. Alevi-Bektaşi edebiyatında yer alan “âyetleme” türü de bu geleneğin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Yalnızca Mezopotamya genelini değil, Yukarı Mezopotamya’nın Urfa-Diyarbakır-Mardin üçgeninden gelen sesler bile bu kültürel sürekliliğin zenginliğini ortaya koyar: “Dua ile ağıt; keman ile bağlama; zikir veya hoyrat; ney, tef ya da piyano… Müzisyen, dengbêj ve Alevi-Bektaşi ozanı… Mezopotamya’da Dicle ile Fırat’ın çağlayışına karışan sanatın, tapınmanın ve zanaatın sesleri insanı binlerce yılın içinde dolaştırıyor…” (*Atlas* 2015).

Yaresan Şairlerinin Kürt Batıniliğine Katkısı

Ortaçağ’ın dogmatik karanlığına karşı, doğal ve felsefi dinlerde şiir ve müzik, aydınlatıcı birer araç işlevi görmüştür. Bu bağlamda, yalnızca Yaresan Aleviliği’ne mensup 7.-13. yüzyıllar arasında yaşamış yaklaşık 40 kadın ve erkek Kürt şairinin eserleri günümüze ulaşabilmiştir. Kürt toplumunun farklı inanç gruplarına mensup kesimlerinde, özellikle Êzidîlik, Ahlê Haq ve Kakailik gibi gelenekler, dini şiir ve müzik açısından daha avantajlı olmuş ve bu birikim Kürt edebiyatında görünürlük kazanmıştır.

Bu çerçevede, yaklaşık 4500 yıllık bir süreç boyunca,

insanların her zaman, her yerde, her tarzda ve biçimde şiir söyledikleri ve destanlar yarattıkları söylenebilir (Kaynardağ 1979). Ozanlar, âşıklar ve dengbêjler şiirlerini yazmaktan çok söyler; eserlerini ya da anonimleşmiş halk şiirlerini müzik eşliğinde seslendirirlerdi.

Kürt şairleri, İslamiyet'in etkisi altına girmeden önce kendi anadillerinde şiir üretirken, İslam'ın yayılmasıyla birlikte Arapçaya, ardından da Farsçaya yönelmişlerdir. Fars dilinde şiir yazan ilk Kürt şairlerden biri olarak Melik Şarayê Bihar anılırken, Fars edebiyatının kurucu figürlerinden sayılan ve 1140-1202 yılları arasında yaşayan Nizamî-i Gencevî'nin de Kürt kökenli olduğu bilinmektedir.

Zerdüştilik, Mazdekçilik, Hürremilik ve Yarsanîlik gibi bâtınî geleneklerin mensubu şairlerde bu dilsel dönüşümün izleri açıkça görülmektedir. Coğrafi ve kültürel konumları itibarıyla İslam etkisinden kısmen uzak kalan Yarsanî Goran şairleri bu özelliği daha belirgin biçimde sergilemiştir. Maruf Haznedar'a göre, Yarsan edebiyatının temelini Gorani lehçesi oluşturmakta ve bu gelenek, Zerdüşti mirasla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Yarsanîler, Arapçayı değil Kürtçeyi tercih etmiş; inançlarını şiir yoluyla aktarmışlardır.

Yaresan şairlerinin eserleri arasında yer alan metinlerin çoğu gizli yazı sistemleri ve şifreli dil yapıları ile oluşturulmuş olup, bu durum onları hem saklamayı hem de gelecek kuşaklara aktarmayı mümkün kılmıştır. Bu metinler arasında şunlar sayılabilir: *Serencam*, *Dewrey Balûl*, *Defterî Pîrdîwerî*, *Defterî Dîwanî Gewre*, *Dîwanî Sawa*, *Defterî Ramyaw*, *Kelamî Almas Xan*, *Kelamî Derşêş Kulî Kirindî*, *Dîwanî Şa Teymûr Banî Yaranî*, *Kelamî Newroz* ve diğerleri. Özellikle *Serencam*, *Dewrey Balûl*, *Defterî Dîwanî Gewre* ve sonradan oluşturulan *Zebûrê Haqiqat*, Yarsanî kutsal metinlerinin temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Bu Kürtçe-dilsel ve bâtınî özellikler yalnızca Yaresan inancıyla sınırlı kalmaz. Zerdüşti geleneğin devamı niteliğindeki Êzidîlik de benzer özellikler taşır. Êzidîler, kutsal metin olarak kabul ettikleri *Mushafê Reş*, *Kitab-ı*

Cilwe ve *Şeyh Adi İlahileri*'nin yanı sıra oldukça zengin manzum kutsal metin külliyatı üretmiş; böylece Kürt kültürel mirasının önemli taşıyıcıları arasında yer almıştır. Alevilik ile Êzidîlik arasında ritüeller, kurumlar ve kutsal değerler bakımından birçok benzerlik bulunduğuna işaret eden yaklaşımlar, bu dinleri folklorik halk inançları olarak da tanımlar (Öztürk 2012).

Son olarak belirtilmelidir ki, bâtınî toplulukların inançlarını ve kültürlerini aktaran esas kaynaklar; yüzlerce yıl sonra yazılmış menâkıbnâmeler veya İslamî motiflerle yeniden üretilmiş halk kitapları değil, doğrudan bu toplulukların ozan, müzisyen ve dinî önderlerinin kalplerinden, zihinlerinden süzülüp gelen, gündelik hayatı ve ibadet ritüellerini kuşatan manzum-lirik kutsal metinlerdir.

Sonuç

Alevilik ve Kürt bâtınîliğinde kutsal metinler, yalnızca dinsel bilgi aktarıcıları değil; aynı zamanda kültürel hafızanın, direnişin ve toplumsal kimliğin taşıyıcılarıdır. Zerdüştlükten Yaresanlığa, Êzidîlikten Aleviliğe kadar uzanan bu inanç zinciri, Mezopotamya merkezli kadim bir sözlü ve yazılı gelenek etrafında örülmüştür. Gatha, beyt, âyet, qewl, kelam gibi manzum-lirik formlarda ifade edilen metinler, tarih boyunca baskı, asimilasyon ve inançsal dışlanmaya rağmen varlıklarını sürdürmüş; ezoterik söylem, şiir ve müzik aracılığıyla inanç sistemlerinin ruhunu canlı tutmuştur.

Bu metinler, yalnızca ritüel ve ibadet dilinin bir parçası değil, aynı zamanda felsefi, kozmolojik ve etik öğretilerin taşıyıcısıdır. Semavi dinlerin yazılı metinlerinin bile Mezopotamya mitolojileriyle olan yakın ilişkileri göz önüne alındığında, bu coğrafyada ortaya çıkan bâtınî geleneklerin yalnızca alternatif değil, kurucu bir inanç ve kültür evreni oluşturduğu görülür.

Özellikle Yaresan, Êzidî ve Alevi toplulukların kutsal metinlerinde görülen şiirsellik, anonimlik, ezoterik şifreleme ve sözlü aktarıma dayalı yapı, bu inançların İslamî merkezî

otorite karşısında korudukları özerk yapının ve kültürel sürekliliğin bir göstergesi olmuştur. Alevilik ve Kürt bâtınîliği, bu metinler aracılığıyla hem kendi iç dinamiklerini kurmuş hem de Mezopotamya'nın kadim inanç mirasını bugüne taşımıştır.

Kaynakça & İleri Okumalar

Atan, Yaşar. 2007. "Akdenizli Tanrılar." *Evrensel Kültür*, sayı 184: 58.

Bayrak, Mehmet. 1994. *Kürdoloji Belgeleri I*. Ankara: Özge Yayınları.

Bayrak, Mehmet. 2015. "06Kürt Bâtınîliğinde Kutsal Metinler." *İçtoroslar'da Oda Kültürü ve Kürtçe Edebiyat*. Dosya.

Beydağı, Zeynep. 2014. "Semavi Dinlerin Mitolojik Kökenleri." *Demokratik Modernite*, sayı 10.

Çığ, Muazzez İlmiye. 2002a. "Sumer Edebiyatından Örnekler." *Berfin Bahar*, sayı 57.

Çığ, Muazzez İlmiye. 2002b. "Sumer Tanrı Evleri ve İlahiler." *Munzur Dergisi*, sayı 10.

Çığ, Muazzez İlmiye. 2007. *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları. 15. baskı.

Doğan, Nagihan. 2015. "Erken Abbasi Hilafetinde Zındık Avı ve Zendekaya Dair Algılar." In *Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, edited by M. Öz and F. Yeşil. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayabal, Aslı. 1998. "Sümerler'de Ballı Aşk." *Gezi Özel*.

Kaynardağ, Aydın. 1979. "Sözlü Şiirden Şiir Kitabına." *Dünya*, 24 Nisan.

Öztürk, Mustafa. 2012. "Folklorik Halk Dindarlığı." *Taraf Gazetesi*, 27 Temmuz.

Özgüneş, Hakkı. 2008. “Sümer Dininden Kutsal Dinlere Yansımalar.” *Tiroj*, sayı 31.

Uysal, Tuncay ve M. Türk. 2012. “Ortadoğu Kültüründe Dinsel ve Edebi Metinlerin İzleri.” *Demokratik Modernite*, sayı 3.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi’nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir